

EUGENIUSZ SŁUSZKIEWICZ

(Toruń)

Sto przysłów tureckich w transkrypcji ormiańskiej

Drukowano u nas już nieraz teksty (turecko-)kipczackie w alfabecie ormiańskim; jako przykłady wymieniam: fotokopie 4 fragmentów Kodeksu prawa ormiańskiego opublikowane przez M. Lewickiego i R. Kohnową w RO XXI, 1957, s. 166—252 (z dodatkiem transkrypcji łacińskiej); w l. 1968—1972 E. Tryjarski wydał opracowane przez siebie 4 części Słownika ormiańsko-kipczackiego, stosując transkrypcję łacińską, a w RO XXXVII, 1 (1974), s. 47—60, J. R. Daszkiewicz i E. Tryjarski ogłosili artykuł o zobowiązaniach dłużnych lwowskich kupców ormiańskich wobec innych kupców (dokumenty wystawiono w r. 1609 i 1615), transkrybując na s. 48—50 literami łacińskimi oba teksty ormiańsko-kipczackie i dodając ówczesny przekład polski (i rosyjski). Ja sam zaś opublikowałem w RO XXX, 1, 1966, s. 109—118, *Formułę przysięgi starszych lwowskiej gminy ormiańskiej* wg rkpu Kodeksu praw nadanych Ormianom przez Zygmunta I w r. 1519 (Ossolineum, nr 1916), komentując tekst polski pisany literami ormiańskimi, reprodukowany na s. 117—118. Tym razem podaję poniżej setkę przysłów tureckich zaczerpniętą z książeczki pt. *Proverbes turcs traduits en français* (57 ss.) wydanej w r. 1901 w Wenecji a złożonej w drukarni ormiańskiej czcionkami ormiańskimi, z dodatkiem tłumaczenia francuskiego. Ponieważ ten zbiorek jest — o ile mi wiadomo — od dawna *rara avis*¹, a tekstami tureckimi drukowanymi alfabetem ormiańskim zajmuje się niewielu zawodowych turkologów, wydało mi się pożądane udostępnienie wspomnianych przysłów w transkrypcji łacińskiej stosowanej powszechnie lub prawie powszechnie. Przekład francuski zastępuję przy tym własnym

¹ Nie wymienia go np. „Dokładny katalog książek drukarni mechtarystów [z lat] 1716—1828” (*ԼԻՒԿՆՏՆԻՐ ՅՈՒՅԱԿ ԳՐՈՑ ՄԻՒԹԱՐԵԱՆԷ ՏՊԱՐԱՆԻՆԷ*), Wenecja 1929, liczący 112 ss. drobnego druku; zob. s. 12 i 93.

polskim, powołując się na tamten przeważnie częściowo i tylko wtedy, gdy mi się to wydaje potrzebne. Mój przekład pozwoli się zapoznać z tymi przysłowiami także nie-turkologom Polakom (i ewentualnie cudzoziemcom znającym język polski), zaoszczędzając im siedzenia jak na tureckim kazaniu. Pragnę też dodać, że sobie zadał trud odszukania podanych poniżej przysłów w pięciu publikacjach, mianowicie: 1) *Proverbes ottomans*. Publiés par H. A. Barb, élève de l'Académie Impériale et Royale, Vienne 1885 (na 73 ss. zebrano tam 500 przysłów, podając oprócz oryginalnego tekstu tureckiego w kolumnie ostatniej tłumaczenie na 5 języków: francuski, polski, serbski, włoski i (nowo)grecki w 5 kolumnach poprzedzających w tej właśnie kolejności końcową)²; 2) *Osmanli Proverbs and Quaint Sayings, 4300 sentences in Turkish, printed in Roman characters, with English translations, explanations, and a guide to the pronunciation*. The Turkish original is also given as an Appendix. Rev. E. J. Davis, M. A., chaplain of S. Mark's church, Alexandria, Egypt (ss. 401+168; miejsce wydania: London, ale datę podano tylko po krótkiej przedmowie: Alexandria (December 1897); 3) Heuser-Şevket, *Türkisch-deutsches Wörterbuch* (2. verbesserte Auflage. Istanbul 1942; ss. XVI+558); 4) artykuł A. Zajączkowskiego pt. *O przysłowiaach tureckich i azerbajdżańskich* w PO 1957, nr 4 (24), s. 371—396; 4) *W oazie i na stepie* (seria: „Myśli srebrne i złote”, Warszawa 1958; mianowicie część: „Ludy tureckie”, ss. 163—219, w szczególności ss. 165—201, zawierające przysłowia; tę część opracował E. Tryjarski). Do tych pięciu pozycji odsyłam używając następujących skrótów: 1) B. (tj. Barb), 2) D. (tj. Davis). 3) H. (tj. Heuser), 4) Z. (tj. Zajączkowski) i 5) T. (tj. Tryjarski) i podając odpowiednie strony. Od razu jednak uprzedzam, że z przepisanych poniżej przysłów tylko niewiele odnalazł w owych pięciu publikacjach, częściowo z pewnymi odmiankami, co niewątpliwie świadczy o bogactwie i różnorodności zasobu przysłów tureckich (nawiasem: potwierdzenie tego swego wniosku znalazłem potem u Zajączkowskiego, mówiącego na s. 395 o „bogactwie wątków i odmianek w różnych wersjach”). Występowanie w dwu lub nawet trzech z podanych wyżej pozycji może świadczyć o szczególnej popularności danego przysłowia, czego dowodem może być także liczba wariantów — nawet jeżeli się dokonało czasem zniekształcenie lub ogólniej: zmiana zasadniczej treści czy pierwotnego znaczenia (por. o tym u Z., s. 386—394) — chociaż na pewno niepodobna tak twierdzić w każdym wypadku, bo niejedyn raz podobieństwo może się tłumaczyć niezależnym powstaniem, jak to bywało nieraz w obrębie różnych języków. Na marginesie pragnę dodać, że się przysłowiami interesowałam od dawna, o czym świadczą wyraźnie m.in. moje przekłady wybranych

² Był to Polak, jak dowodzi jego odrębna dedykacja na posiadanym przeze mnie egzemplarzu, stanowiącym chyba również rzadkość (nie cytuje go S. Płaskowicka-Rymkiewiczowa, co znaczy, że się na tę książkę nie natknęła w swych bardzo starannych poszukiwaniach; por. n. przedostatnie alinea Uwag uzupełniających). Dedykacja ta brzmi jak następuje: „Jaśnie Wielmożnemu Panu Dyrektorowi Alfredowi Sulimie Deymie w dowód głębokiego szacunku i poważania H. A. Barb. Lwów 14 stycznia 1894”. Wolno żałować, że Barb nie figuruje w t. I PSB (1935), s. 293 (jak nie ma też Deymy w t. V, 1939, s. 137).

przysłów: ormiańskich, tureckich, fińskich i węgierskich w nrach „Problemów”: 5 z r. 1960, 10 z r. 1961, 8 i 10 z r. 1962, nadto 1 PO z r. 1963; tłumaczyłem też aforyzmy i sentencje staroindyjskie wspólnie z Edmundem Słuszkiewiczem (PO nr 4 z r. 1957) i wspólnie z R. Stillereem (tomik *Mądrości z palmowego liścia*, 1960; wyd. 2, 1967). Niech ten fakt będzie niejakiem wyjaśnieniem i usprawiedliwieniem tego, że się porwałem na przekładanie przysłów tureckich nie będąc zawodowym turkologiem.

Jeszcze uwaga o transkrypcji. Zdecydowałem się zachować takie odrębności (w porównaniu z normalnymi postaciami) jak *altun* (zamiast *altın*), *kapuyu* (zamiast *kapıyı*), *böyük* (zamiast *büyük*), *songra* (zamiast *sonra*) itp., bo mi się one wydają godne zanotowania jako świadectwa historyczne, a po bliższe uzasadnienie tego sądu muszę odesłać do własnych uwag w RO XIV, 1938, ss. 135 i nn., w szczególności do s. 140—142, 144, 152 (z odsyłaczami do artykułu H. Skölda i do gramatyki tureckiej J. Deny'ego). Nieliczne błędy druku w zakresie transkrypcji w owej książeczce weneckiej poprawiam przeważnie milcząco (wyszczególniam je tylko całkiem wyjątkowo).

Teraz wreszcie mogę przejść do samych przysłów, informując jeszcze, że zachowuję kolejność zastosowaną w broszurce ormiańskiej, w której ją oparto na porządku liter w alfabecie ormiańskim (odstępstwa tam są dość rzadkie, np. w nrach: 13—14, 45, 52, 55, 60—61, 65, 72, 82, 88, 102 nn.).

1. *Akul eksikliği göznurundan fenadır*. Brak rozumu gorszy jest od ślepoty (dosł. od [braku] światła oczu; zatem niewątpliwa elipsa; przekład francuski: *Plutôt manquer d'yeux que d'esprit*).
2. *Akılı ademin ağzı yüreğinin içindedir delinin yüreği ağzının içindedir*. Usta człowieka mądrego są w jego sercu, serce głupiego w jego ustach (tzn. wypowiada otwarcie, co myśli: „co w myśli, to i na języku”).
3. *Akılı evladın var isa neynersin mah — akulsız evladın var isa gene neynersin mah?* Jeżeli masz mądrego syna (dosł.: dziecko), to co ci z majątku? Jeżeli masz syna niemądrego, to również co ci z majątku? Przekład francuski: *À quoi bon la richesse (...)*. Sens jasny, ale konstrukcja gramatyczna następnika wydaje się dziwna³.
4. *Ak akçe kara gün içindir*. Biały (tzn. srebrny?) pieniądz jest na czarnej godzinie (dosł.: na czarny dzień). D., s. 25: *White coin is for a black day*. H., s. 9: *Spare in der Zeit, so hast du in der Not*.

³ Miałoby się ochotę czytać: *neylesin* (drugie *-n-* może być wynikiem błędnego zastąpienia *-l-* pod wpływem pierwszego), jak w cytacie z D. niżej pod nrem 54. Tu jeszcze uzupełnię przy tej sposobności, że nie zachowuję pisania rozłącznego stosowanego w owej książeczce weneckiej co do łącznika *dir* (inaczej jednak co do połączeń pewnych rzeczowników z *etmek*); natomiast bez jakichkolwiek skrupułów zmieniam — aby nie utrudniać identyfikacji — pozostawiającą sporo do życzenia transkrypcję łącińską *D a v i s a*, sumitującego się zresztą na s. VII/VIII.

5. *Ak gün ağardır kara gün karardır.* Pogodny (dosł.: biały, czysty) dzień roz-pogadza, posepny (dosł.: czarny) zasepia. Franc.: Le jour clair éclaire, le jour sombre assombrit. Ale zapewne sens jest przenośny, jak objaśnia D., s. 26: Prosperity cheers, adversity depresses.
6. *Ak babaya taş atan olmaz.* Nie rzuca się kamieni na ścierwnika (lub ogólniej: na sępa; franc.: au vautour). Sens: nie oplaca się skórka za wyprawę?
7. *Akıl yaşta değil baştadır.* Sam wiek nie czyni mądrym (dosł.: Rozum tkwi [dosł.: jest] nie w wieku, lecz w głowie). Franc.: Ce n'est pas de l'âge, mais de l'intelligence que dépend l'esprit. B., s. 48—49, nr 324: Rozum nie w wieku, ale w głowie się znajduje. H., s. 531: po przekładzie dosłownym jeszcze odpowiednik niemiecki: Alter schützt vor Torheit nicht.
8. *Akılız dosttan ise akıllı düşman eyidir.* Od głupiego przyjaciela lepszy mądry wróg. Franc. zbyt swobodnie: Il vaut mieux se vanter (...).
9. *Akıl ile başla bir işe fik[i]r ile danış teftişe püşman olmazsın ettiğin işe.* Zabieraj się do sprawy mądrze i myśl dokonując jej rewizji (dosł.: z myślą radź się jej przeglądu), a nie będziesz żałował tego, co zrobisz. Franc.: (...) pensez-y bien; consultez le bon sens (...). Na marginesie przypomina się znane: Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.
10. *Az yeyen çok yer çok yeyen az yer.* Kto mało je, je dużo; kto dużo je, je mało. Franc.: (...) mange trop (...; tak dwukrotnie). D., s. 18, ma inną wersję: *az yeyen çok zaman yer çok yeyen çabuk bitirir*, tzn.: (...) eats long; he who eats much soon makes an end, a objaśnia tak: Because the supply lasts longer to the former.
11. *Aza kanahat et ki çoğı bulasın.* Poprzestawaj na małym, abyś znalazł wiele. Franc.: (...) pour avoir un jour beaucoup. D., s. 18 (toż w postaci z przeczeniami): *Aza kanaat etmiyen çoğı hiç bulamaz*, tj.: He who is not content with a little does not find a much (ale ściślej: nie może znaleźć).
12. *Aziz ilim yumuşak döşekte yatmaz.* Droga (lub: cenna) wiedza nie spoczywa na miękkim łożu. Franc.: Une noble science ne peut être contenue dans une âme faible. B., s. 46 nr 321: Mędrzec w miękkim łożu nie sypia [tu wiedzę uczłowiczono, a w przekładzie franc. łożo uabstrakcyjniono]. Przypuszczalnie chodzi o to, że się wiedzę zdobywa z mazołem, co przypomina łac.: *Scientia est fructus dulcis radicis amarae.*
13. *Akılları mezata vermişler herkes kendi aklına beğenmiş.* Wystawiono rozumy na licytację — każdemu się spodobał jego własny. Franc.: (...) les esprits; chacun a choisi le sien.
14. *Aklını evde brakan kalabalıkta fesini kayb eder.* Kto zostawia swój rozum w domu, gubi w tłoku swój fez. Franc.: (...) perd le chapeau dans la foule.
15. *Az tamah çok zi[y]an getirir.* Trochę chciwości przynosi wiele szkody. Franc.: Un peu d'avarice cause le plus grand dommage (ale tu 'avarice' to jednak 'chciwość', nie 'skąpstwo'; tak też *tamah* wg H., s. 456, choć tam zamiast *ziyan* jest *zarar*: Wer auf kleinen Gewinn erpicht ist, leidet oft Schaden im Grossen). D., s. 17: A little ambition brings much loss.

16. *Az sadaka çok kazayı def eder.* Drobna jałmużna odpędza wiele nieszczęść (tj. chroni przed wieloma nieszczęściami). Franc.: Un peu de charité nous délivre de plusieurs malheurs.
17. *Az veren candan verir çok veren maldan verir.* Kto daje mało, daje z serca, kto daje wiele, daje z mienia. Franc.: (...) de sa richesse. D., s. 18: (...) from his property, z objaśnieniem: An excuse for a trifling gift. Z., s. 377: kto mało daje — z serca (daje), kto dużo daje — z majątku. T., s. 172 również: (...) z majątku.
18. *Azım bilmeyen çoğunu hiç bilmez.* Kto nie wie, co to mało, nie rozumie, co znaczy wiele. Franc.: (...) ne connaît pas le peu ne peut pas connaître le beaucoup. D., s. 18 (wersja: *azi... çoğı...*): he who knows not the little knows not the much, z objaśnieniem: The good lessons of adversity.
19. *Ata biner Allaha unudur attan ener atı unudur.* Dosiada konia i zapomina o Bogu — zsiada z konia i zapomina o koniu. Franc.: (...) son Dieu (...) son cheval.
20. *Atalar zenahatı evlada meras kalır.* Rzemiosło (lub: sztuka) ojców pozostaje dziedzictwem dzieci. Franc.: L'art des aïeux (...). D., s. 4 (lekcja: *sanaatı... miras...*): The parents' trade remains an inheritance to the children, z objaśnieniem: The child inherits the talent of his father.
21. *Ateş altunu dener altun da seraatçıyı.* Ogień wystawia na próbę złoto, złoto zaś sędziego.
22. *Ateşile pambuk bir yerde olmaz.* Bawełna nie może się znajdować na jednym miejscu (lub: razem) z ogniem. Franc.: On ne peut pas mettre (...). D., s. 5: *Ateşla pambuğın oyumu ol(a)maz.* Cotton cannot (may not) play with fire. Tak też B., s. 2—3: Niech wełna z ogniem nie igra.
23. *Altun bir sari toprak der [sic!] dili yok lakin nerde ki altun dile çikar kusur diller sus olurlar.* Złoto to żółta ziemia nie mająca języka. Lecz gdzie wystawia (?) język, wszystkie inne języki milkną. Franc.: (...) où il commence à parler (...). Por.: χρυσοῦ λαλοῦντος πᾶς ἀπέρχεται λόγος (cytuję z pamięci; może był inny czasownik, np. ἀπόλλυται).
24. *Allah insanı yaratağında kismetini de vermiştir.* Stworzywszy człowieka Bóg dał mu też jego los. Franc.: Dieu en créant (...). D., s. 34—37, ma 27 i n n y c h powieżeń, bez powyższego.
25. *Allah kulunu hakim ile hekime düşürmesin.* Niech Bóg chroni człowieka (dosł.: swego sługę) przed wpadnięciem w ręce sędziego i lekarza (dosł.: ... nie pozwoli wpaść ...). Franc.: ... de l'avocat ...
26. *Alana sivrisinek sazdır almayana davul zurna azdır.* Dla rozumiejącego [się na tym] komar jest instrumentem strunowym [franc.: une musique]; nie rozumiejącemu barabanu (lub: kotła) i oboju mało. Fr.: (...) la trompette et le tambour ne suffisent pas pour (...). D., s. 28/29: *Anlayana sivrisinek saz gelir anlamayana davul serna [sic!] az gelir.* To him who understands, the musquito comes (as) an orchestra (...) the drum and clarion come (too) little — objaśnione tak: A slight hint is enough for the quickwitted, but no directions are enough for the dullard. H., s. 558: *Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.*

Für den, der's versteht, ist die Mücke (mit ihrem Summen) schon ein Saiteninstrument, für den, der's nicht versteht, sind Oboe und Pauke noch nicht genug. Z., s. 391: *anlīyana sivrīsinek saz, anlāmīyana da vul zurna az* 'kto rozumie, temu komar (wystarczy) za melodię *sazu* (instrument muzyczny), kto nie rozumie, temu bęben i flet też za mało' (Odpowiednik naszego: „mądrej głowie dość dwie słowie”).

27. *Alemin geçtiği köprüden sen de geç.* Przejdź i ty po moście, po którym przeszli wszyscy ludzie (dosł.: „świat”; fr.: “(...) que tout le monde traverse”). Chodzi tu może o pojęcie i wierzenie przejęte z zoroastryzmu⁴.
28. *Altun insan eridir insan da altunu.* Złoto wyczerpuje człowieka, a człowiek złoto. Tak też według przekładu franc. („épuise”); dosł.: „rozpuszcza (lub: roztopia)”.
29. *Allah bir ademin dağına göre kar verir.* Bóg daje człowiekowi korzyści (lub: zysk) uwzględniając jego (piętno lub raczej:) ranę (tzn. poniesione straty)⁵. Franc.: Dieu prodigue ses biens à son serviteur tant qu'il en est digne.
30. *Allah bir kapuyu kaparsa birini açar.* Jeżeli Bóg zamyka jedną bramę, to otwiera inną. D., s. 34 (wersja następnika: *bin k.a.*): If Allah close one gate he opens a thousand.
31. *Allah bir adamı yıkarsa evvel aklını songra malını songra canını alır.* Jeżeli Bóg niszczy (gubi) człowieka, zabiera mu najpierw rozum [franc.: le cerveau], potem mienie, w końcu duszę (la vie). Por.: *Quem Deus perdere vult, amentem eum facit* (są odpowiedniki w sanskrycie, np. *yam tu [dēvā] himsitum icchanti buddhyā viślēṣayanti tam*, tj. „a kogo [bogowie] pragną zniszczyć, tego pozbawiają rozumu”.
32. *Allah doğruluk ile beraberdir.* Bóg jest ze sprawiedliwością (tj. po stronie sprawiedliwości).
33. *Allahın yaptığını kimse boğamaz yıktığını da kimse düzemez.* Tego, co Bóg zrobi(ł), nikt nie może zniszczyć; tego, co zniszczy(ł), nikt nie może doprowadzić do porządku (franc.: 'reconstruire’).
34. *Alma zalımın ahını göyden [zamiast gökten] endirir şahını.* Nie bierz [na siebie] jęku (lub: skargi) nieszczęśnika, gdyż ściągnie z nieba sokoła. Franc.: N'attirez pas sur vous le soupir du malheureux qui fait descendre le faucon des cieux. Por. s. 244, P.S.
35. *Aheste aheste bülbül öter kafeste.* Cichutko słowik śpiewa w klatce. Por. T., s. 180: Słowik nawet w złotej klatce będzie wzdychał: „O ojczyzno”, i zwłaszcza

⁴ „Das Einzelwesen wird an der Brücke Činvat-gerichtet, ein Begriff, der noch in der islamischen Theologie weiterwirkt; ob aber Zarathuŝtra auch an ein jüngstes Gericht geglaubt hat im Sinne der Auferstehung aller Toten, ist durchaus zweifelhaft, und die Ansichten sind in dieser Beziehung geteilt” — pisze O. G. v o n W e s e n d o n k, *Das Weltbild der Iranier*, 1933, s. 94/95.

⁵ Prof. Tryjarski przytacza w swym liście z 4 IV 1975 różne znaczenia ze słownika M o r a n a i z R e d h o u s e'a dla wyrazu *dağ*, m.in. 'sore, injury' i frazę poetycką *dağ ber dağ* 'wound upon wound', po czym pisze: „Może więc sens taki: Bóg daje takie korzyści, które wyrównują poniesione rany-straty?”.

- Z., s. 382: *bülbülü altın kafeste koymuşlar, ah vatan demiş* 'słowika zamknięto w złotej klatce, westchnął: „o ojczyzno” — i por. uwagi Z., s. 372—375, o wyzyskiwaniu wielkiego podobieństwa wyrazów (np. *at ~ et ~ it ~ ot, ün ~ un, oku ~ doku, yel ~ sel, soy ~ say, kız ~ biz*) do gry słów, co widać i tutaj (*aheste ~ kafeste*), i np. wyżej w nrze 7 (*yaştā ~ baştā*) oraz w nrze 26 (*sazdır ~ azdır, saz (gelir) ~ az (gelir)*), nadto poniżej, w nrze 36 (*kulun ~ yolun*).
36. *Ahçen [= akçen] var ise herkes senin kulundur ahçen yok ise sokak senin yolundur.* Jeżeli masz pieniądze, każdy jest twoim sługą; jeżeli nie masz pieniędzy, ulica jest twoją drogą (tzn. musisz iść swoją drogą, bo cię nikt nie zaprosi). Fr.: (...) *personne ne vous demande.*
37. *Ağlamayan çocuğa süt vermezler.* Dziecku, co nie płacze, nie dają mleka. D., s. 25, z *meme* zamiast *süt* (tj. 'piersi' zamiast 'mleka') i z objaśnieniem: *Grumble and complain, and you will obtain your desire.* B., s. 8, nr 51: Dziecku, gdy nie płacze, piersi się nie daje. H., s. 290: *Dem Kinde, das nicht weint, gibt man nicht die Brust.* Z., s. 387: *ağlamayan ç. meme v.* „dziecku, które nie płacze, nie dają piersi”.
38. *Ac ayı oynamaz.* Głodny niedźwiedź nie tańczy. B., s. 4, nr 12: Głodny niedźwiedź nie tańczy. D., s. 7: (...) *does not play.* T., s. 177: (...) *nie tańczy.* Z., s. 377 nr 14 i 381 nr 1 podaje 3 przysłowia o głodnym.
39. *Acıma ki acınacak olmayasın.* Nie obżałowuj drugich, abyś się sam nie stał godny obżałowania (tj. przedmiotem obżałowania). Fr.: *Ne regrettez pas les autres afin qu'on ne vous regrette pas à votre tour.*
40. *Acıklı eşek attan yürük olur.* Zasmucony (tj. cierpiący) osioł jest szybszy od konia. Fr.: *L'âne qui souffre marche plus vite (...).* B., s. 4 nr 18, z *katurdan* zamiast *attan*: Cierpiący osioł prędszy jest niż muł. T., s. 177: Kiedy osioł poczuje ból, prześcignie konia. Kilka przysłów o osle, ale innych: Z., s. 388 nr 6 i s. 390 nr 5.
41. *Acı söz acı yürekte gelir.* Ze zgorzkniałego serca wychodzą (lub: wypływają) gorzkie słowa. Fr.: *Des paroles amères jaillissent d'un coeur amer.*
42. *Acın karnı doyar gözü doymaz.* Brzuch głodnego się nasyci, oko nie. Fr.: *On peut rassasier un affamé, mais jamais le contenter.* B., s. 4 nr 16: Głodnego brzuch się nasyci, oko nie. D., s. 7: *The belly of the hungry (...),* z objaśnieniem: *Covetousness.* Por. też D., s. 302: *Karnı tok gözü ac.* His belly is full, his eyes are hungry, z objaśnieniem: *Of an avaricious man who cannot be satisfied.* Por. też poniekąd regionalne: *Wilcze oko, popi wóz — co zobaczy, toby wiózi.*
43. *Adam değil hamam kubbesi her ne dersen sesi çıkarır.* To nie człowiek, [lecz] kopuła łaźni: cokolwiek powiesz, jego głos się odzywa (dosł.: wychodzi; niby echo powtarza). Fr. nieco inaczej: *C'est plutôt un dôme qu'un homme: il chante ce qu'il entend.*
44. *Adam olana bir nasihet cudama bin nasihet.* [Prawdziwemu] człowiekowi [wystarczy] jedna rada, bydłakowi tysiąc[a potrzeba]. Fr.: *Un conseil suffit pour un homme d'esprit, il en faut mille pour un imbécile* [nawiasem: gra słów w turec-

- kim: *bir* ~ *bin*, a we franc.: *mille* ~ *imbécile*, por. też wyżej, nr 43: *kubbesi* ~ *sesi*]. D., s. 11: *Adam olana bir söz yetir*. To one who is a man one word is enough. Coś podobnego było i w sanskrycie, ale nie mogę tego w tej chwili odnaleźć.
45. *Adi çıkacagına göz çıksın*. Raczej strać oko (dosł.: niech ci oko wypłynie), niżbyś się miał osławić. Fr.: *Plutôt perdre la vue que de se faire naïtre mal* (ta dziwna konstrukcja końcowa może mówi o podłym, niskim urodzeniu, ale podejrzewam, że miało być naprawdę: *se faire connaître mal*, zwłaszcza że 'faire' kończy jeden wiersz, a 'naître' zaczyna następny, co mogło ułatwić zagubienie zgłoski 'con'; por. H., s. 77: 'berüchtigt werden').
46. *Adam adame [sic!] lazım olur*. Człowiek jest potrzebny człowiekowi. D., s. 10: *Adam adama (...)*. Man is necessary to man. Fr.: (...) a besoin de (...).
47. *Adam var ki kargayı bülbül eder adam var ki bülbülü karga eder*. Są ludzie, co z kruka (lub: wrony) robią słowika; są tacy, co ze słowika robią kruka (wrone). Fr.: (...) d'un corbeau (...) un corbeau.
48. *Kanı kan ile [y]ünmazlar [sic!] kanı su ile [y]ünarlar [sic!]*⁶. Krwią krwi nie(z)my(wa)ją, krew (z)my(wa)ją wodą. On ne lave pas (...). D., s. 304: *Kanı kanla yumazlar kanı su ile yuyarlar*. Men do not wash (out) blood with blood (...).
49. *Kabul olunmayacak duaye [sic!] amin denilmez*. Nie mówi się „Amen” po modlitwie, która nie zostanie przyjęta. Fr.: *On ne doit pas dire amen à une prière qui ne doit pas être exaucée*. Nb. Wg H., s. 16, wyrazu *amin* używa się „um den von e-m anderen ausgesprochenen frommen Wunsch zu bekräftigen”.
50. *Karanlıkta odun kıran taş vurur baltasım*. Kto rąbie drzewo po ciemku, uderza siekierą o kamień [tzn. przenośnie: chybi, popełni błąd, strzeli byka; por. H., s. 36: *daneben hauen*; e-n *Bock schiessen*; e-e *Ungeschicklichkeit begehen*]. Fr.: (...) coupe du bois (...) donne de la hache contre la pierre [ale to nie odaje sensu przenośnego].
51. *Kara haber çapuk [notabene] yetişir*. Zła nowina (lub: hiobowa wieść) szybko przybywa (lub: szybko się rozchodzi). Fr.: *Les tristes nouvelles se propagent bien vite*. D., s. 310: *Kara haber tez irişir*. Black (bad) news approaches (comes) quickly; i s. 398: *Fena haber tez duyulur*. Bad news is speedily heard.
52. *Karı var ki kocasını gül eder*. Są kobiety, które mężami swymi czynią róże. Fr.: (...) qui font des roses leurs maris.
53. *Karanlıkta ne belli*. Co widać w ciemności(ach)? Fr.: *Que peut-on voir dans des ténèbres?*
54. *Karaya sabon deliye öğüt ne yapar*. Co czarnemu [tj. Murzynowi?] po mydle,

⁶ H., s. 539, ma tylko *yıkamak* 'waschen' i mediopasywne *yıkanmak* 'sich w.'; ale L. Bonelli, *Lessico turco-italiano*, 1931, s. 415, podaje *yumak*² 'lavare', on też podaje na s. 55 *çudam* 'persona abietta' (por. w. nr 44), którego brak u H., s. 66 (wg Kélékiana, op. cit., s. 449, to 'bohême; brute'). Jeszcze à propos nru 25: tylko Bonelli, nie H., ma *şeriat* 'legge religiosa musulmana' (s. 342), ale derywat z tureckim *-çi* znajduję tylko u Kélékiana, s. 726, co prawda ze znaczeniem dość specjalnym: 'secrétaire du tribunal présidé par un qazi-asker; partisan de la loi sacrée'.

głupcowi po radzie (lub: Na co się przyda...)? Fr.: Le conseil pour un fou vaut le savon pour un nègre. B., s. 50 nr 347: Co murzynowi mydło, co głupiemu rada pomoże? D., s. 311: *Karaya sabun d.ö. neylesin*. To the negro what good result will soap bring (...)? Ale Z., s. 374 nr 66 cytuje: *karaya sabun kuruya saban neyler* — i tłumaczy: ‘co też może zdziałać mydło na brud (dosł. czarne), a plug na ugor (dosł. sucha — domyślnie — ziemia)’, zwracając też znów uwagę na grę słów w obu częściach przysłowia. Jeżeli t e n układ dwudzielny, inaczej: iteracja zdaniowa (Z., s. 375), jest pierwotny, starszy od tego, co podają trzy poprzednie źródła (por. wywody Z. o wariantach, o rozwoju formy i treści, s. 386—394), to przekład Z. wydaje się trafniejszy, a interpretacja wyrazu *kara* nasunęła się wskutek odmienności drugiej części iteracji zdaniowej. I jeszcze tylko na marginesie: wg słownika K é l é k i a n a, s. 957, *kara* znaczy m.in. ‘nègre’; a interpretacja taka właśnie wydaje się zasadniczo całkiem możliwa (por. np.: *à blanchir la tête d'un nègre on perd sa lessive*). Może zresztą oba te przysłowia są niezależne od siebie, ale zbadanie tego nie należy do mnie. Więc tylko dodam, że wypowiedź o radzie udzielanej głupiemu ma paralelę nieco szczegółowszą w sanskrycie: *upadēśō hi mūrkhānām prakōpāya na śāntayē* (ten wers to połowa słoki), tj. pouczanie (lub: rada) bowiem wywoła u głupców gniew, nie uspokojenie.

55. *Küçük karıncamın kara taş üzerinde geçtiğini görür Tabb*⁷. Bóg widzi, jak się [nawet] mała mrówka przechadza po czarnym kamieniu. Fr.: C'est Dieu qui voit (...).
56. *Karı insanın şeytandır*. Kobieta (lub: żona) jest diabłem mężczyzny (dosł.: człowieka). Fr.: (...) le démon de l'homme. Por. sanskr.: *nāryaḥ piśācikā iva haranti hṛdayāni manuṣyaṅām*, tj.: Kobiety jak diabllice (lub: demonice, jeżeli można tak powiedzieć) porywają serca mężczyzn.
57. *Kardaşına sirini açma gün olur ki düşman ola*. Nie powierzaj swego sekretu [nawet] bratu: nadejdzie dzień, kiedy (dosł.: że) się może stać wrogiem, Fr.: (...) peut-être il devient un jour votre ennemi.

⁷ Wyznając uczciwie, że zagadką jest dla mnie termin *Tabb*, który zatem przekładam wg franc. ‘Dieu’: nie znalazłem go ani w wymienionych w przyp. 6 trzech słownikach tureckich, ani w dwu słownikach arabskich: arab.-niem. H. Wehra (wyd. 2, 1956, s. 78 nn. i 499 nn.) i ar.-franc. J. H. Belota (wyd. z r. 1929), znacznie mniejszym, ale bardzo pakownym; a nawet w 4-tomowym Freytagu (*Lexicon Arabico-Latinum*) znajduję tylko *tabbun*: ‘damnum, detrimentum’ (t. I, 1830, s. 183a) i *tābbun* ‘robustus’ (czyżby to właśnie stanowiło podstawę?) oraz *tabbun* ‘gnarus, solers, industrius in aliquo opere (...)’ (t. III, 1835, s. 36b). Także zajrzenie — dla spokoju sumienia — to t. IV *Enzyklopaedie des Islām*, 1934, s. 623 nn., okazało się jałowe. Nie przypominam sobie (ale mogę się mylić), abym u Davisa, op. cit., widział ten termin, a fakt, że Turcy używają jeszcze terminu *Tanrı* (H., s. 460 i 503 pod *ulu*), nic w tym wypadku nie pomaga (nawiasem: wspomniał mi pewien znajomy Turek około 40 lat temu, że się w Turcji Atatürka zastępuje ar. *Allāh akbar* tureckim *Tanrı uludur*; *Древнетюркский словарь*, 1969, s. 610, ma rzeczywiście hasło *ulu* ‘большой’, lecz obu owych rzeczowników brak i tam).

58. *Karpuz kesme ile yürek soğumaz yemeli.* Krajaniem melona serca nie orzeźwisz. Jeść (go) się musi. Fr.: Ce n'est pas assez de couper des pastèques pour se rafraîchir, il en faut manger.
59. *Kavgada yumruk sayılmaz.* Nie liczy się kulałów w bójce (dosł.: w kłótni). Fr.: Dans une querelle on ne doit pas tenir compte (...).
60. *Kırk cevizi görmeyince taş atmam.* Jeżeli nie widzę czterdziestu orzechów, nie rzucam (w nie) kamieniem. Fr.: (...) avant d'en voir quarante. D., s. 308—309, podaje 9 powiedzeń z tym liczebnikiem, ale innych.
61. *Kılavuzun karga olursa asla çıkmaz burnun boktan.* Jeżeli twoim przewodnikiem jest kruk (lub: wrona), to nigdy nie wyleziesz z biedy (dosł.: twój nos nigdy nie wyjdzie z g...). Fr.: Si le corbeau (...) tu seras toujours malheureux.
62. *Kırk yıl yağmur yağsa su geçer mi taş mermerden.* Jeżeli [by] deszcz pada [i] [nawet] przez 40 lat, to czy się woda przebije przez marmur? Fr.: (...) l'eau peut-elle traverser (...)? D., s. 308, zna tylko odpowiedź negatywną, a cały następnik brzmi tak: *mermera geçmez*; przykład: Though the rain fall for forty years it does not pass into (penetrate) the marble. Tj. chyba: głową muru nie przebijesz.
63. *Kuş var eti yenir kuş var et yedirirler.* Są ptaki, których mięso się jada; są ptaki, które się mięsem karmi. B., s. 54, nr 374: Są ptaki, których mięso się spożywa, są i takie, które same mięso pożerają [to oddaje czasownik turecki nieściśle]. D., s. 320: *K.v. eti yeyinir k.v. eti yeyinmez.* There is bird's flesh that is eaten, th.i.b.fl. that is not eaten — z dodanym objaśnieniem: Il y a fagots et fagots.
64. *Kuş elden uctu son püşmanlık ahçe [= akçe, jw.] etmez.* Pta(sze)k uleciał (dosł.: uleciał z ręki), żal poniewczasie (dosł.: końcowy żal) nic nie pomoże (dosł.: nie robi pieniędzy; na nic się nie zda). Fr.: (...) le repentir ne vaut plus rien.
65. *Kuş bir dala dayma konmaz.* Ptak nie siada zawsze na jednej [i tej samej] gałęzi.
66. *Kuşa kanad yük değil.* Ptakowi skrzydło(a) nie cięży(ą). Fr.: L'oiseau ne sent aucun poids de ses ailes. Por. B., s. 14—15 nr 91: *Öküze boynuz ve kuşa kanad yük değildir,* tj. Wołowi róg, a ptakowi skrzydła nie ciężą. D., s. 95, zna tylko: *öküze boynuzu yük gelmez,* tj. To the ox his horn is no burden (i podobnie H., s. 545: *öküze boynuzu yük olmaz.* Die Hörner sind für den Ochsen keine Last. Der Ochse trägt an seinen Hörnern nicht schwer).
67. *Kusursuz dost arayan dostsuz kalır.* Kto szuka przyjaciela bez wad, pozostanie bez przyjaciela. B., s. 48—49 nr 329: Kto przyjaciela bez błędu szuka, zostanie bez przyjaciela; lecz wyrażone innymi słowami: *aıbsız yar isteyen yarsız kalır* (por. Z., s. 386/387 o „niezwykłej łatwości wymiany elementów leksykalnych”); co do *aıb(sız)*: H., s. 30, ma tylko *ayıp(bı)* ‘Schande’ (...), ale Bonelli, *Lessico turco-italiano*, 1939, s. 22 podaje ‘vizio, difetto’, a Kélékian, s. 865, nie tylko tłumaczy: ‘vice, défaut; tache; honte; déshonneur’; ale też podaje wymowę *aıb*, a *aıyb* jako „vulg.” (jak widać, zwyciężyła z czasem właśnie ta wymowa). Tej wersji również brak u D., s. 281 i nn.; jest tam, na s. 312, tylko: *Kusursuz kul olmaz.* There is no servant (i.e. of God) without defect, z objaśnieniem: No man is faultless (s. 312). T., s. 175: Kto szuka (itd., jw.).

68. *Kuru ağacdan yemiş ummak*. Spodziewać się owocu z suchego drzewa. Fr.: Peut-on espérer du fruit d'un arbre sec? Por. D., s. 318: *Kuru ağacın meyvesi olmaz*. There is no fruit from a dry (withered) tree, a poniekąd też s. 364: *Meyvesiz ağaca balta vururlar*. Men strike the axe upon a tree that bears no fruit.
69. *Kurd tüyünü deęişir huyunu deęismez*. Wilk zmienia sierść, nie zmienia natury. Fr.: Le loup change de poils, mais jamais de nature. B., s. 52 nr 358: Wilk sierść, ale nie naturę zmienia [tylko zamiast *deęişir* jest tu *deęiştirir*, co sensu nie zmienia, jak wilk natury]. D., s. 316: *K.t. deęiştirir h. deęiştirmez*. The wolf changes his fur (lit. feathers), but does not change his nature (disposition).
70. *Kurdların ölmesi koyunlara sağlıktır*. Śmierć wilków jest ratunkiem (dosł.: (prze)życiem, zdrowiem) dla owiec. Fr.: (...) rend la vie aux agneaux. D., s. 316—318, nie zanotował tego wśród 21 przysłów i powiedzeń.
71. *Koy ver serhoşu kendi başına yıkılsın*. Pozwól pijakowi, żeby upadł na (swoją) własną głowę. Fr.: Qu'on laisse l'ivrogne se renverser de sa propre main [?? trzy ostatnie wyrazy swego przekładu podaję wg rady E.T., zamiast własnego mojego pierwotnego: „żeby sam upadł na głowę”, do czego mię skłaniał nieco H., s. 38: *bir (tek) başına allein; ganz allein*].
72. *Ac adam istediğini yemez bulduğunu yer*. Głodny człowiek nie je tego, co chce [jeść]; je to, co znajdzie.
73. *Kork korkmayandan*. Lękaj się takiego, który się nie lęka [nikogo]. Fr.: Craignez celui qui ne craint pas.
74. *Korkak bazırğyan na kyar [= kar] eder ne zarar*. Lękliwy kupiec ani nie zarabia, ani nie traci. D., s. 318 (z innym zakończeniem, już nie dającym rymu; o częstoci rymu zob. Z., s. 373 u góry i 375—376): *ziyan*. The timorous merchant (over-cautious) makes neither gain nor loss. B., 54 nr 369, nieco inaczej: *K.b.faide etmez*. Tchórzliwy kupiec nic nie zyska.
75. *Korkulu düş görmeden ise uyamak durması eyidir*. Lepiej czuwać (leżeć nie śpiąc) niż mieć straszne sny. Fr.: (...) se coucher les yeux ouverts que les fermer pour se livrer aux songes épouvantables. D., s. 318; z innym zakończeniem: *yatması hayırlıdır*. To lie wide awake is better than seeing a terrifying dream; tu jednak opuszczono pod koniec: „kłaść się do łóżka (lub: k. s. spać)”. Podobne zakończenie ma H., s. 505: *Korkulu rüya görmektense yatmak hayırlıdır*. Es ist besser wach zu liegen, als schreckliche Träume zu haben; zaznacza — jak często w podobnych wypadkach — że to „fig.” (tzn. z sensem przenośnym), lecz na s. 197 druga część brzmi tak: *uyamak durmak daha iyidir*, przekład zaś tak: Es ist besser wach zu bleiben, als (anstatt) schlecht zu träumen. (Vorsicht ist besser als Nachsicht).
76. *Yatan yılanın kuyruğuna basma*. Nie stawaj (dosł.: nadeptuj) na ogon śpiącego (lub: spoczywającego) węża. Fr.: Ne mettez pas le pied (...) qui dort.
77. *Yalannın gümrüğü olsa yalancı zindanda çürür idi*. Gdyby był urząd celny dla kłamcy, toby kłamca zgnił w więzieniu. Fr.: So l'in voudrait punir le mensonge le menteur n'aurait pas à voir le soleil.
78. *Yalancının evi yanmış kimse inanmamış*. Spłonął dom kłamcy, [lecz] nikt [w to]

- nie uwierzył. B., s. 70—71, nr 485, ma *yandı*, zachowując *inanmamış*. Dom kłamcy spłonął, a nikt nie uwierzył. D., s. 394 (jak tu na początku): The liar's house was burnt, (but) no one believed (it).
79. *Yağmurlu günde tavuklara su veren çok olur*. Takich [litościwych], co dają kurom wody w dzień dżdżysty, jest wielu. Fr.: (...) plus d'un homme charitable donne de l'eau aux poulets (? aux poules).
80. *Yayanlık athdan eyidir derlerse inanma*. Jeżeli będą mówić, że isć pieszko jest lepiej niż jechać konno, nie wierz. Fr.: Quand on vous dit (...). D., s. 389: *Y. athlktan* (...). If men should say (...).
81. *Yavru kuşun yuvasını yapan Allahdır*. Gniazdo młodemu (jeszcze ślepemu) ptakowi buduje Bóg. Fr.: C'est Dieu qui fait le nid d'un oiseau aveugle.
82. *Yemeye ne deme*. Nie pytaj, co jest do jedzenia (jeżeli w ogóle jest). Fr.: Quand il y a de quoi manger n'en demandez pas ce que c'est.
83. *Yarasının üzerine tuz biber eker*. Sypie sól i pieprz na swoją ranę. Fr.: Il sème (...). D., s. 384: *Yaraya tuz eker* — z objaśnieniem: Makes matters worse. Por. H., s. 529: *yaraya tuz ekmek*. Salz auf die Wunde streuen; durch seine Reden den Schmerz des andern noch bitterer machen (Frauenausdruck).
84. *Yararsa yapu yaramazsa kapu*. Jeżeli się nadaje, to buduj [z tego; dosł.: budowa]⁸, jeżeli się nie nadaje, to [wyrzucić za] drzwi. Fr.: Si l'on vous présente quelque chose qui vous convient, prenez-la; sinon, à la porte. Co do *yapu* ~ *kapu* por. w. (nr 35) odsyłacz do Z.
85. *Yarınki kazdan ise böyüncü [= bugüncü] tavuk eyidir*. Lepsza kura dziś (dosł.: dzisiejsza) niż gęś jutro (dosł.: jutrzejsza). Fr.: Plutôt le poulet (? la poule; por. w. nr 79) d'aujourd'hui (...). B., s. 24 nr 168: *Bugüncü tavuk y. k. yegdir*⁹. Lepsza dziś kura niż jutro gęś (i cytuje rodzime: lepszy wróbel w rękę niż skowronek w powietrzu). D., s. 137: *B.t.y.k.e.* — z objaśnieniem: A bird in the hand is better than two in the bush. Nawiasem: i w ang., i w polskim są odmianki: wg słownika B u l a s a - W h i t f i e l d a, 1961, s. 79: one b. in the h. is worth (...), tam też wersja polska: l.w. w garści niż kanarek na dachu; a w sankrycie jeszcze inaczej: *varam adya kapōtah švō mayūrāt*, tj. lepszy gołąb dziś od pawia jutro. Wracając do tureckiego: T., s. 180: Dzisiejsza kura jest lepsza od jutrzejszej gęsi. A warto też zanotować inną wersję: B., s. 24 nr 168: *bugüncü yumurta yarınki tavuktan yegdir*. Lepsze dziś jajo niż jutro kura; por. D., s. 385: *yarınki kazdan bugüncü yumurta yegdir*, The egg of to-day is better (...).
86. *Yalnız bir el ötməz*. Jedna tylko ręka nie klaszcze¹⁰. Fr.: Une main seule ne fait aucun bruit.
87. *Yeşil yaprağı kara toprak eden insandır*. To człowiek z zielonego liścia robi czarną ziemię. Fr.: (...) qui fait (...) une terre noire.

⁸ K é l é k i a n, op. cit., s. 1334a: 'construction; édifice; bâtiment en const[r]uction'. W obu innych słownikach brak.

⁹ K é l é k i a n, op. cit., s. 1353b: 'préférable, meilleure'.

¹⁰ O wydedukowanym przeze mnie znaczeniu: 'klaszcze' zob. n. przedostatnie alinea Uwag uzupełniających, s. 245.

88. *Duvarın kulağı var rüzgýarin sesi var.* Ściany mają uszy, wiatr ma głos. Fr.: La terre (??) a des oreilles, le vent a une voix. Por. D., s. 391: *yerin kulağı var sözü یشtir (din(g)ler)*. The earth has ears, it hears (listens to) every word. I H., s. 537: *yerin kulağı vardır* [etwa]: Die Wände haben Ohren. Na marginesie: podany tu przekład franc. budzi podejrzenie, że pierwotnie tekst turecki zawierał tam na początku *yerin*, pisane literami ormiańskimi tak: *eērin*, dokładnie tak jak zaraz następne przysłowie (zob. n.) i podobnie jak nr 85, gdzie na początku wypisano: *eēşil*; tzn. że dopiero potem zakłócono tu porządek alfabetyczny wstawiając całkiem inny wyraz.
89. *Yerin üstü var ısa altı da var.* Jeżeli ziemia ma wierzch, to ma i spód. Fr.: S'il y a le dessus de la terre il y en a aussi le dessous. Ale sens przenośny?
90. *Yıkılmış dünyaya temel mi brakacaksm.* Czy będziesz kładł fundamenty pod zniszczony świat? Fr.: Voulez-vous donc rebâtir un monde ruiné? D., s. 207, ma tylko: *Dünya yıkıldı da ev altında mi kaldı*. When the world is ruined, has (your) house remained (uninjured) under (its ruins)¹¹? I objaśnienie: Can you escape the general ruin?
91. *Yıkma aherin [= aharın] evini yıkarlar senin evini.* Nie burz spokoju w domu bliźniego (dosł.: drugiego), [bo] tobie zburzą spój w domu. Fr.: N'allez pas creuser le puits d'autrui, on vient creuser le vôtre. Ale por. H., s. 539: *ev yıkmak* den häuslichen Frieden stören; Zwietracht zwischen Ehegatten säen; i s. 117 (pod *ev*): den Hausfrieden stören; [da]s Familienleben zerstören.
92. *Yılda olmayan günde olur.* Co się nie zdarzy w ciągu roku, może się zdarzyć w ciągu dnia.
93. *Yırtıcı kuşun ömrü kısa olur.* Żywot ptaka drapieżnego bywa krótki. Fr.: La vie d'une bête [??] vorace (...). D., s. 390 (z *az* zamiast *kısa*): The age of the bird of prey (lit. who tears in pieces) is short. I objaśnienie: Because the hunter will soon kill him.
94. *Yüzden yırak [= irak] olan gönülden dahi yırak.* Kto jest z dala od oczu (dosł.: od twarzy), jest z dala także od serca. Fr.: Celui qui est loin de la vue est aussi loin du coeur; por. nasze: Co z oczu, to z serca (lub.: z pamięci). D., s. 397—398 nie notuje tego wśród tuzina przysłów i powiedzeń z *yüz* (lecz z różnymi znaczeniami). Wariant jednoznaczny a zwięzły notuje H., s. 195: *Gözden irak, gönülden irak*. Aus den Augen, aus dem Sinn.
95. *Yürekten yüreye yol var.* Jest droga z serca do serca. B., s. 70—71, nr 494: Od serca do serca prowadzi droga. D. ma dwie odmianki z synonimami (znów odsyłam do Z., s. 386/387), mianowicie: *kalbdan kalba yol vardır* (s. 312) i *gönülden gönüle yol var* (s. 349).
96. *Yüzü dost kalbı xayın [= hain] ademden Allah saklasın* (o stosowaniu nie tylko

¹¹ D. transkrybuje: *yıkıldydé*, a jego przekład ('When ...') sugeruje również, że uważa to za loc., ale w takim razie powinno by tu być nomen verbale na *-dik* (tego *-k* nie ma też na s. 89 II cz., podającej teksty w piśmie arabskim). W tym stanie rzeczy sądę, że trzeba to rozumieć jako *yıkıldı da*, skoro jest i *dünya*, a nie *dünyanın*.

- rymów w przysłowiaach tureckich, ale i asonansów zob. Z., s. 373). Niech [nas] Bóg chroni przed człowiekiem z twarzą przyjaciela, a sercem zdradliwym (lub: fałszywym). Fr.: Que Dieu tienne loin de nous (...) et le coeur d'un ennemi.
97. *Üzümü ye de bağını sorma.* Jedz winogrona i nie pytaj o winnicę, z której pochodzą (dosł.: o ich w.). Fr.: (...) et n'en demandez pas la vigne. H., s. 511, podaje pierwszy wyraz z sufiksem dzierzawczym: 'twój': *üzümüni* (czego jednak nie widać w przekładzie): Iss die Traube und frage nicht, aus welchem Weinberg sie stammt. Por. też B., s. 70 nr 492: *yemişi ye ağacını sorma.* Jedz owoce i nie pytaj o drzewo. Brak tego u D., gdzie jest jednak przypominające podany wyżej nr 60: *yemiş olmyan ağaca taş atmazlar.* Men do not throw stones at a tree which has no fruit, z objaśnieniem: for there is nothing to be got by it.
98. *Yürümeyile yol tükenir.* Drogę się pokonuje (dosł.: droga się kończy, wyczerpuje) maszerując, Fr.: Pour atteindre le but il faut marcher. D., s. 399, dodaje do drogi dług: *yok yürümekle dükenir* [sic! tak też na ostatniej, tj. 168 s. dodanego tekstu w alfabecie arabskim, w. 7—8] *burc ödemekle.* A journey is finished by dint of marching; a debt, by dint of paying. Podobnie, choć nieco inaczej, H., s. 499: *Borc vermekle, yol yürümekle tükenir.* Schulden hören auf durch Bezahlen, Wege durch Marschieren.
99. *Yürük at kendi yemini artırur.* Rączy koń zwiększa swój obrok. Fr.: Un bon coursier augmente sa nourriture. D., s. 396: (...) increases his own forage, z objaśnieniem: For he deserves to be well fed.
100. *Yumurtayı ner[e]de yumurtladın isa yemi de orada ye.* Gdzieś złożył jajo, tam też jedz swoją karmę. Fr.: Va manger là où tu as pondu ton oeuf. D., s. 211 i 399/400 podaje 4 powiedzonka o jajach, ale całkiem inne, dwa ostatnie dowcipnokomiczne.

Uwagi uzupełniające

I. (do przypisu 7). Prof. Tryjarski poinformował mię, że wg słownika *Red-house'a tab* Turcy wzięli z perskiego (nie z arabskiego, jakem przypuszczał; por. n.) i że ten wyraz znaczy(ł): 1) 'power, strength, ability' (...), 3) 'light, radiance', ale że znaczenia 'Bóg', o które tu przecież chodzi, słownik perski także nie notuje. O wywodzie z perskiego wiedziałem ze słownika *D. Kélékiana* (wyd. z r. 1928), s. 333, gdzie też podano znaczenia: 'force, pouvoir', lecz że mnie to nie zadowalało, a końcowa geminata — przypominająca takie twory jak *rabb* 'maître; seigneur' (K., s. 614), *rub* 'rob' (ibd.), *haqq* 'droit' (...), justice; Dieu' (K., s. 511) itp. — skłoniła mię do szukania w słownikach arabskich, kiedy się okazało, że zawodzi i wielki słownik *F. Steingassa* (wyd. z r. 1957; s. 808 i 805; 271: *tāb* 'heat, warmth' i 278: *tabb* 'loss, injury, damage', i to właśnie z arab.!). Dodam zresztą, że próbowałem jeszcze innej drogi: zajrzałem do bogatego mimo małych rozmiarów słownika franc.-orm.-tur. *Emineana* (Wenecja, 1853) pod „Le très-haut” (s. 589, wewnątrz hasła „Haut”), ale tam jako odpowiednik turecki figuruje połą-

czenie *haqq taala*, które K., s. 379, tłumaczy tak właśnie jak E m i n e a n, w hasło *té'ála* ('Soit grand, haut'; Ne s'emploie qu'en parlant de Dieu). Tak więc i ten rekonosans zawiódł. — Na krótko przed ukończeniem przeze mnie przepisywania na czysto E. Tryjarski jeszcze mi uprzejmie dosłał dodatkowe informacje (data: 4 IV 1975). Zaznaczając, że 'poważniejszych poszukiwań znaczenia 'Bóg' [dla owego wyrazu] nie prowadził', pisze: „Jeżeli Radłow, III, szp. 956 zna *tab* (Osm. = arab. طاب statt *tab*) ze znaczeniem nie tylko 'der Charakter', lecz także 'das Naturell', to przejście do 'Natury-Boga' może nie jest takie karkołomne”. Może, ale pozostaje jednak jeszcze dość długa, jak mi się zdaje, droga od 'usposobienia (wrodzonego)', tj. od 'Naturell', do Natury czy Przyrody. Kwestia w każdym razie pozostaje nadal otwarta, ściśle biorąc.

II. Przytaczałem wyżej nieraz odpowiedniki innojęzyczne, nie zadowolając się tym, com znalazł u B. i u D., ale z drugiej strony nie dążąc bynajmniej do kompletności lub choćby większego bogactwa w tym zakresie. Osobno pragnę tu zauważyć, że można by było znaleźć wiele podobieństw pomiędzy przysłowiami (itp.) tureckimi a ormiańskimi, przy czym nie można oczywiście z góry twierdzić, że w takich wypadkach Ormianie zawsze byli stroną biorącą; jak często poza tym, tak i tutaj u obu narodów mogły podobne wypowiedzi powstawać niezależnie. Tylko to by wymagało osobnych badań (może jeszcze kiedyś powrócę do tego). Nie wdając się w szczegółowsze wywody, pragnę jednak wymienić kilka przykładów zasługujących na uwagę, a czerpię je z książeczki pt. *Pod Araratem i Kazbekiem* (seria „Myśli srebrne i złote”), 1962, mian. ze ss. 18—67 (swego czasu porównywałem te przekłady z oryginałem ormiańskim i w razie potrzeby uściślałem, a to, co jest na s. 63 do 67, to moje własne przekłady). Oto one: Krwi nie zmywa się krwią, ale wodą (s. 24; por. w. nr 48), Wilk zmienia sierść, ale nie zmienia natury (s. 27; por. w. nr 69); Jeśli twój syn ma rozum — po co mu pieniądze, jeśli zaś nie ma rozumu — to też nie trzeba pieniędzy (s. 36; por. w. nr 3), Dopóki dziecko nie płacze — dopóty matka nie daje mleka (s. 38; por. w. nr 37), Lepszy jest mądry wróg, niż głupi przyjaciel (s. 40; por. w. nr 8), Lepiej, gdy człowiekowi wypłynie oko na zewnątrz, niż jego nazwisko (s. 39; por. w. nr 45), Serce głupca jest na języku, język mądrego na sercu (s. 41; por. w. nr 2), Ormianin, gdy siada na konia, zapomina o Bogu, gdy zsiada z konia, zapomina o koniu (s. 45; por. w. nr 19), Rzemiosło ojca jest dziedzictwem syna (s. 47; por. w. nr 20), Z serca do serca jest droga (s. 52; por. w. nr 95), Cztery ściany mają uszy, skrytą myśl na zewnątrz wyniosą (tamże; por. w. nr 88 i moją uwagę o zmianie pierwotnego brzmienia; a przytoczona tutaj postać to może rozszerzenie z rodzaju omówionych przez Z. na s. 388/389—391; ale może ta całość stanowi metamorfozę całości nru 88 — lub na odwrót), Czerwone złoto przeznacza się na czarną godzinę (s. 61; por. w. nr 4), W dzień dżdżysty wielu daje kurom wody (s. 63; por. w. nr 79); por. też niewątpliwie: Wąż zmienia swoją skórę, ale nie zmienia natury (s. 57) z nrem 69. A podkreślam, że się tu ograniczam do tej jednej setki, którą przytaczam i omawiam w niniejszym przyczynku. Na podstawie zaś powyższych podobieństw, wcale liczy-nych, wnoszę, że nr 86 trzeba zestawić z przysłowiem ormiańskim podanym na s. 66 tomiku *Pod Araratem...*, mian.: Jedna ręka nie klaszcze, bo żadne ze znaczeń poda-

nych przez H., s. 364, w haśle *ötme*k — ‘singen [v. Vögeln]; krähen; schwätzen; dummes Zeug reden’ — tu się nie nadaje; tłumacz ormiański wybrnął z trudności dość zręcznie, pisząc ogólnie: ‘ne fait aucun bruit’, nie angażując się wyraźnie i nie ryzykując decyzji co do znaczenia, tylko że to jest niezbyt jasne dla przeciętnego czytelnika.

Uprzejmości prof. Tryjarskiego zawdzięczam też informacje, że: 1) wg obejmującego ok. 70 pozycji studium P. N. B o r a t a v a (*Phil. Turc. Fundamenta*, t. II) zbiorok przysłów, na którym się oparłem, wyszedł najpierw w r. 1875 (por. też RO XXVIII, 2, jn., s. 72 w. 10 n.); 2) w Bułgarii wydano zbiór przysłów tureckich (153 ss., 1955; 2 wyd. 1960), zawierający sporo przysłów omówionych wyżej przeze mnie. Mimo to sądzę, że moje opracowanie — podjęte w Polsce i napisane po polsku, a uwzględniające także publikację B a r b a, poza tym nie znaną (por. n.) — może przynieść pewien pożytek przynajmniej nie-turkologom.

Na marginesie pozwolę sobie zauważyć, że przebogata bibliografia kończąca treściwy a bardzo pracowity artykuł S. P ł a s k o w i c k i e j - R y m k i e w i c z o w e j (RO XXVIII, s. 1963, s. 60—65 i dalej do s. 74), wymieniająca m. in. uwzględniony i przeze mnie zbiór E. J. D a v i s a w przyp. 42 (i 19), jednak milczy o *Proverbes ottomans* H. A. B a r b a, co znaczy, że o tej publikacji autorka nie wiedziała (zob. zwłaszcza przyp. 34—44); za to przypis 40 podaje aż 9 publikacji dotyczących przysłów tureckich, jakie się ukazały w Wenecji w drukarni ormiańskiej w l. 1844—1893, co uzupełnia w zamian moją skromniutką bibliografię.

Wolno mi wyrazić zadowolenie z tej racji, że wyznaczony limit objętości artykułów uchronił mię przed poświęceniem czasu opracowywaniu drugiej setki przysłów tureckich, przynajmniej na razie.

P.S. Prof. T r y j a r s k i, któremu jestem zobowiązany za bardzo chętnę dopomaganie mi w ostatecznym przygotowaniu do druku powyższego przyczynku, w ostatecznej chwili — tzn. zanim wysłał ten artykuł na jego ręce — jeszcze mi przekazał dwie informacje. Mianowicie: 1) na moje zapytanie, czy nie może znaleźć w owym zbiorze bułgarskim jakiegoś przysłowia, które by ułatwiło lepsze zrozumienie nru 34, powiadomił mię, że jest tam taka postać: *Alma mazlumun ahm, çıkar aheste aheste*, a słownik M o r a n a, notujący je z odrobinę tylko inną grafją, tłumaczy: ‘don’t make a martyr sigh, you will pay for it by and by’; zauważywszy następnie, że *zalm* i *mazlum* mają wspólny pień arabski, co wiąże jeszcze bliżej obie wersje (tj. nr 34 i podaną tu postać) pomimo odmienności drugiej połowy, T. przekłada 1. połowę tak. „Nie każ tyranowi wzdychać” (itp.), lecz potem zmienia to nieco: „Nie dokuczaj tyranowi”, co się treściowo właśnie niezbyt różni od mojego przekładu nru 34; wyraźnie zaś odmienną połowę drugą oddaje tak: „bo sprowadzi na ciebie władzę króla [i będzie źle]”, co się wydaje lepsze i zrozumialsze od tłumaczenia uważającego wyraz *şah* za = *şahin* ‘faucon’ (alias ‘sokół’); dosłownie by było „z nieba ściągnie swego szacha” (wg T.). Potem jednak dopisał jeszcze: „Optowałem za szachem, ale nagle pojawił mi się i sokół: to właśnie ów wytresowany w napadaniu szybko i zniecka na zdobycz ptak, używany przez władców i panów do polowań,

może doskonale uchodzić za wysłannika dokonującego wyroku w imieniu swego właściciela”. — 2) nr 86 (jw.) porównać można albo z *Bir el eker, iki el biçer*, tj. „Jedna ręka sieje, obydwie koszą”, lecz bliższe chyba jest (zawarte w tymże zbiorze), jak i przytoczone dopiero co przysłowie): *B.e.saklamaz* — i tu T. cytuje znaczenie z *Redhouse*: ‘to make a loud, cracking noise’, dodając od siebie, że rękami „można tylko wydawać dźwięk zwany klaskaniem”, wobec czego nr 86 znaczyłyby; ‘Jedną ręką nie zaklaszczesz’, a to potwierdza w bardzo pożądanym sposobie moje wnioski podane wyżej na s. 243 pod koniec Uwag uzupełniających. Dodać się godzi, że wnioski nas obydwu potwierdza dodatkowo H., s. 437, tłumaczący *saklamak* tak: ‘knallen [Peitsche]; schallen [Ohrfeige]; klatschen’; chodzi, rzecz jasna o ostatnie znaczenie, już nie dedukowane tylko.

Chciałbym jeszcze całkiem na marginesie wspomnieć, że wyrażenie „klaskać jedną ręką” posłużyło za tytuł pewnej powieści Anthony’ego Burgessa, której przekład drukował w odcinkach „Sztandar Młodych” (12 VIII 1975—3 XI 1975) w przekładzie Jadwigi Rutkowskiej. W ten sposób zwrot znany Wschodowi przeniknął, o ile to można osądzić bez głębszych badań, na Zachód; mówiono przecież stale „klaskać w ręce (lub: w dłonie)”, „to clap (one’s hands)”, „battre des mains”, „(in die Hände) klatschen”, tzn. używając liczby mnogiej zgodnie z normalnym sensem.